

ДРЭВА ЯК ЭЛЕМЕНТ ПЕЙЗАЖА Ў ТРЫЛОГІІ ЯКУБА КОЛАСА «НА РОСТАНЯХ»

«Трылогія Я. Коласа “На ростанях” – твор з незвычайна вялікім ахопам жыццёвых з’яў» [6, 220]. Сцвярджаючы гэта, крытыка звычайна мела на ўвазе перш за ўсё паказ прадстаўнікоў усіх сацыяльных колаў тагачаснага (пачатак ХХ стагоддзя) беларускага грамадства і сацыяльна-гістарычных змены ў ім. Пад гэтай шырынёй ахопу мелася на ўвазе таксама і прырода, але ёй адводзілася амаль службовая роля. Між тым прырода ў трылогіі паўстае з не меншай паўнатой, раскрываючы сваю прыгажосць, «салодкую паэзію» (Л. М. Талстой) у самых разнастайных паўсядзённых праявах. Усе поры года – вясна, лета, восень, зіма (і ўсе не адзін раз), – гадзіны сутак, амаль усе геаграфічныя часткі Беларусі (перш за ўсё Палессе, Случчына, Наднямонне), асноўныя прыродныя аб’екты – лес, поле, рака ў розных іх станах – самыя разнастайныя ландшафты, «ачалавечаны», «акультураны» і гарадскі пейзаж – усё знаходзіць сваё месца на старонках трылогіі, адыгрываючы ролю зусім не службовую, а часта вызначальную ў агульнай канцэпцыі твора.

Важна адзначыць, што прырода тут не фон дзеяння, як любяць гаварыць літаратуразнаўцы, адзначаючы функцыі пейзажу ў творы. У трылогіі яна навакольнае і ўсямерна ўзаемадзеяе з чалавекам асяроддзе, свайго роду метафара «дома», так шырока прадстаўленая ў творчасці сучасніка Якуба Коласа – М. М. Прышвіна. В. Д. Прышвіна (жонка М. М. Прышвіна. – *А. Ш.*) піша, што кніга «Лясны капёж» спачатку была названа М. М. Прышвіным «Мой дом». Прычым слова «дом» сімвалізавала ўсю вялікую прыроду і толькі ўключала ў сябе як нязначную дэталю – чалавечае жыллё [7, 66]. У Якуба Коласа, бадай, у яшчэ большай ступені прырода – дом – Радзіма з акцэнтам на апошнім паняцці.

Значэнне малюнкаў прыроды ў трылогіі і ў плане структурна-кампазіцыйным вельмі вялікае. Змена пейзажаў лінейна звязвае тэматычныя сюжэтныя паслядоўнасці, якія ствараюць у сукупнасці змест трылогіі. Асноўнымі ж элементамі, якія ўласна і складаюць малюнкi прыроды, з’яўляюцца прамыя намінацыі месца і часу (часта стан надвор’я), наогул дэталі пейзажу, звязаныя з прасторавымі перамяшчэннямі і часам. Вялікае значэнне маюць таксама колер, гукавая арганізацыя і суб’ектыўная мадальнасць. Наяўнасць усіх гэтых кампанентаў у адзіным пейзажным апісанні сустракаецца не заўсёды, пераважаюць двух- і трохкампанентныя, у трылогіі ёсць пейзажныя малюнкi не толькі на некалькі абзацаў, а і на старонкі, у такім выпадку яны валодаюць усім устойлівым, дарэчы, для Я. Коласа, наборам кампанентаў, аднак і ў цэлым пейзаж пісьменніка вельмі дынамічны, маляўнічы і адухоўлены.

Пра разнастайнасць выкарыстаных у творчасці Якуба Коласа сродкаў сведчыць хаця бы той факт, што, па нашых назіраннях, у зборніку «Казкі жыцця» ў якасці дзеючых асоб выступаюць усе пароды дрэў, якія ў дзікім

стане растуць на Беларусі, вялікая колькасць кустоў і траў. Не ўсё з гэтага арсенала ўвайшло ў трылогію, аднак і тут расліннае, скажам, царства паказана вельмі шырока, і наогул лес, дрэва спадарожнічаюць герою пастаянна, з'яўляюцца аб'ектамі самай пільнай увагі аўтара. Напрыклад: «Побач чыгункі стаяў высокі стары лес, таемны, пануры і важны» [4, 71]; «...дуб – мудрае дрэва, і не паддаецца ён на зман няпэўнай у пачатку вясны» [4, 153]; «Вельмі хацелася пабачыць Ядвісію і паказаць ёй гэту слаўную грушку, якую пасадзіў ён на памяць аб ёй» [4, 153]; «Лес пасвятлеў, пабялеў і пазбыўся свае хмурай панурасці пад белаю чысцюткаю поцілкаю» [4, 590] і г. д.

У кожным выпадку падаецца не проста апісанне леса, апісанне дрэва, а яго вобраз. Пра своеасаблівае ў чымсьці дрэва, як і пра цікавага, а, можа, проста старога чалавека Якуб Колас мог бы гаварыць вельмі многа. І, магчыма, не выпадкова асноўныя героі «Казак жыцця» – дрэвы, наогул расліннае царства, а не жывёлы (фаўна прадстаўлена ў асноўным птушкамі, як дарэчы, і ў трылогіі). Магчыма, гэта звязана з тым, што ў славян усё ж не было свяшчэнных жывёл, якія ўзвышаліся б над чалавекам, як у Егіпце, Індыі. Акрамя таго, жывёла залішне аўтаномная, жыве па сваіх законах. А ў дрэве, як не дзіўна, можна знайсці больш аналогій з лёсам чалавека. У той жа час у ім і больш таямнічасці, чым у жывёлы, а гэта таксама цікава для мастака.

«Я думаю, чалавеку без дрэва нельга, дрэва – душа чалавека. Чалавек, які вырас побач з дрэвам, заўсёды больш уразлівы. Ён пяшчотней сэрцам і дабрэй намерамі. Духам акрэпнуць чалавеку дапамае дрэва», – заўважае рускі пісьменнік Іван Васільеў [1, 6–7].

Тут погляд пісьменніка дастаткова сучасны, і ўсё ж праглядае ў гэтым непрыкрытая язычніцкая вера ў сувязь душы і дрэва. Гаворачы пра пантэізм Я. Коласа, наогул немагчыма абыйсці гэта пытанне.

Абагаўленне дрэў – з'ява вельмі старажытная, ёй 20–30 тысяч гадоў, не менш. Дрэва надзвычай многа значыла ў жыцці чалавека, адсюль – культ, абагаўленне. Беларусы амаль да ХХ стагоддзя з дрэва рабілі амаль ўсё – ад лыжкі да храма. І наогул асабліва многа ад абагаўлення дрэў засталася ў нас, беларусаў. Вядомы рускі этнограф Д. К. Зяленін пісаў, што на Беларусі былі некаторыя дрэвы, якія нельга было секчы, напрыклад, помслівай лічылі рабіну. Нельга было секчы рыпучае дрэва, бо ў ім пакутуе душа чалавека, дрэва з нарастамі, бо ў жыхароў дома, у зруб якога ўвойдзе гэта дрэва, з'являцца каўтуны і нарывы. Калі дрэва сухое – чалавек захварэе на сухоты і г. д. Прама і непасрэдна жыццяўстойлівасць дрэва звязвалася са здароўем і жыццём людзей [3].

Пра пакланенне лесу, дубам і ялінам як свяшчэнным дрэвам (магчыма, агульным для ўсіх індаеўрапейцаў), у якіх жывуць духі, пісаў яшчэ гісторык і пісьменнік Старажытнага Рыма Тацыт. Вясной гэтыя духі дрэў абуджаліся і разам з зялёнымі галінамі так званага «майскага дрэва» прыносіліся людзьмі ў вёскі, у дамы. Гэты абрад і зараз сустракаецца на Сёмуху.

У многіх еўрапейскіх краінах ужо адраджаецца старажытны і па сутнасці сваёй прыгожы звычай – у дзень нараджэння дзіцяці саджаць дрэва. Іх жыцці, лёсы становяцца звязанымі.

Паэтычныя адносіны да дрэў, якія ідуць ад міфалогіі, ад фальклору, перайшлі ў літаратуру, былі развіты рамантыкамі. Напрыклад, Адам Міцкевіч пісаў пра лес: «Здесь повесть чудную, предание веков, мне дуб рассказывал, челом разрезав тучи...». У А. С. Пушкіна: «У Лукоморья дуб зеленый...». «Дубовый листок оторвался от ветки родимой» – выказваўся М. Ю. Лермантаў пра адзінокага падарожніка. Або: «На севере диком стоит одиноко на голой вершине сосна...». І зноў дуб («Выхожу один я на дорогу...»), ля падножжа якога паэт хацеў бы «забыться и уснуть». Талстоўскі дуб, пры назіранні якога ўваскрасае душой князь Андрэй; шлохаўскі – з ім аўтар «Лёсу чалавека» параўноўвае свайго героя. Лявонаўская елка. Рабіна І. Мележа. Сасна І. Навуменкі. І ў сучаснай літаратуры, напрыклад, у «Развітанні з Мацёрай» В. Распуціна, лістоўніца, якая расце сярод вострава, – своеасаблівы аналаг сусветнага дрэва. У сучасных паэтаў вобраз дрэва ўскладніўся і набыў мноства сімвалічных, сэнсавых адгалінаванняў. У Г. Пашкова: «Дуб – стагоддзяў ахоўнік...».

Дрэва не толькі ўвайшло ў творчасць С. Ясеніна, яно па сутнасці стала цэнтральным вобразам яго «сацыяльна-этычнай утопіі» (В. Г. Базанаў). С. Ясеніна вельмі прыцягваў міф пра «вечнае дрэва», шырока распаўсюджаны амаль ва ўсіх народаў Зямлі. У гэтым міфе пра дрэва – сутнасць Сусвету, якая ўсё фарміруе, усё арганізуе вакол сябе. Гэта дамінанта: па вертыкалі – трохчасткавая, па гарызанталі – чатырохчасткавая. Дрэва аддзяляе свет касмічны ад свету хаатычнага, адначасова яно пасрэднік паміж Сусветам (прыродай) і чалавекам, месца іх перасячэння. Вобраз «сусветнага дрэва», «вечнага дрэва» у сусветнай культуры вельмі важны і адлюстраваны амаль ва ўсіх відах мастацтва, рэлігіях (у тым ліку хрысціянскай), абрадах і г. д. [5, 398-406]. Акрамя таго, С. Ясенін лічыў, што свяшчэнныя дрэвы яшчэ і ўвасаблялі сабой саюз, сям'ю як у вузкім, так і ў шырокім сэнсе слова [2, 167-191]. Ці не таму і Лабановіч пасадзіў грушку як сімвал свайго кахання да Ядвісі? Безумоўна, Якуб Колас даволі далёкі ад складанай філасофска-мастацтвазнаўчай канцэпцыі С. Ясеніна, ён ідзе хучэй ад народных анімістычных уяўленняў, якія не менш паэтычныя. Але ўсё ж нельга не заўважыць, што ў Коласа дрэвы паўстаюць, як ні ў кога з пісьменнікаў, незвычайнымі. Ён умее паглядзець на дрэва як на індывідуальнасць са сваёй складанай духоўнай арганізацыяй. Дуб у яго мудры і магутны, і наогул характар даволі складаны. Адзінокая і самотная елка. Пяшчотная бяроза...

Сярод запісных кніжак А. П. Чэхава ёсць адна, да гэтай пары не надрукаваная. На вокладцы напісана «Сад». У ёй каля 200 назваў пасаджаных ім у сваім садзе ў Ялце дрэў і кустоў. Зараз гэты сад рэканструююць па яго нататках. А. П. Чэхаў падыходзіў да дрэў практычна, ствараў сад, як ствараецца мастацкі твор. А ў яго п'есах, апавяданнях вобраз саду не проста месца дзеяння, а свайго роду сімвал: прырода, якая

сашчапілася з цывілізацыяй, арганізавана культурай. Гэта і мара. «Уся Расія наш сад» – гаворыць адзін з яго герояў [8, 436].

Не так у Якуба Коласа. У трылогіі лес – гэта вялікі ў сваёй сукупнасці свет дзікай прыроды, сімвал яе, якому тым не менш чалавек абавязаны сваім існаваннем. Але гэты сімвал настолькі шматзначны, што ён асацыіруецца і з жыццём беларускага народа. Лес як бы «дапамога» да пазнання галоўнага, што хвалюе пісьменніка, да нацыянальнай біяграфіі беларусаў, генетыка-гістарычных яе пракаранёў.

Існаванне лесу як асаблівага свету прыроды, са сваімі законамі, са сваім непаўторным унутраным жыццём-быццём выкрывала саму ідэю нацыі. Лес як бы прыадкрываў некаторыя важныя яе асаблівасці, што мы і спрабавалі паказаць вышэй.

Дрэвы быццам вартаўнікі адзінага і вечна жывога часу, і сама вечнасць адзначала іх сваім знакам: «*На жаралістых камлях... дубоў адбіла свае пячаці несупынная плынь часаў*» [4, 118]. Дрэва – увасоблены ідэал сусветнай восі жыцця, глебы, у якую яно ўваходзіць карэннямі, і неба, у якое ўзносіцца вяршыняй. Дрэва – касмічная вось сусвету – як бы зноў вяртае нас у вобласць міфапаэтычных уяўленняў славян пра ўладкаванасць светабудовы, што таксама сцвярджае гэтую міфалагему як сімвал вечнасці. Праўда, у трылогіі ўніверсальная мадэль цэласнасці і непарушнасці жыцця больш абагулена – у вобразе лесу, які «хацеў пранікнуць у цішыню і зразумець таемнасць свету».

ЛІТАРАТУРА

1. *Васильев, И.* Хвала дому своему / И. Васильев // Наш современник. – 1982. – № 2.
2. *Есенин, С.* Собр. соч.: в 6 т. / С. Есенин. М., 1979. – Т. 5.
3. *Зеленин, Д. К.* Тотемы-деревья в сказаниях и обрядах европейских народов / Д. К. Зеленин. М.; Ленинград, 1937.
4. *Колас, Я.* Збор твораў: у 14 тамах / Якуб Колас. Мінск, 1975. – Т. 9.
5. Мифы народов мира: в 2 томах. М., 1980. – Т. 1.
6. *Навуменка, І. Я.* Якуб Колас. Духоўны воблік героя / І. Я. Навуменка. Мінск, 1981.
7. *Пришвина, В.* Наш дом / В. Пришвина. М., 1977.
8. *Чехов, А. П.* Собр. соч.: в 12 т / А. П. Чехов. М., 1956. – Т. 9.